

HAYYÂT, Yahyâ b. Gâlib
(یحیی بن غالب الخياط)Ebû Ali Yahyâ b. Gâlib el-Hayyât
(ö. 220/835 (?))İlk devir
astronom ve astrologlarından.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Bağdat'ta yaşadığı, ünlü Bermekî ailesinden Yahyâ b. Hâlid ile iyi ilişkiler içinde bulunduğu ve dönemin önde gelen astronom-astrologlarından Mâşâallah b. Eserî'nin talebesi olduğu bilinmektedir. Kaynaklarda 210-240 (825-854) yılları arasında verilen farklı tarihlerden 220'de (835) öldüğü sanılmaktadır (Brockelmann, *GAL*, I, 250). İsim ve künye benzerliğinden dolayı, çağdaşı olan tarihçi Halife b. Hayyât ve meslektaşı Endülüslü Yahyâ b. Hayyât ile karıştırılmaması gerekir. Hayyât İslâm dünyasından çok Ortaçağ Avrupası'nda tanınmıştır; birçok Batılı müellifin ondan Albohali, Aboali, Alchait, Alghihac, Albenahait gibi isimlerle ve Mâşâallah'tan sonra en önemli astrolog olarak bahsettiği görülür.

Eserleri. Çeşitli kaynaklarda adları geçen on iki kadar eser ona atfedilmekteyse de bunlardan ancak beşinin günümüze ulaştığı bilinmektedir. 1. *Kitâbü'l-Mevâlid*. En meşhur eseri olup başta kişinin doğum zamanıyla ilgili meseleler olmak üzere çeşitli astrolojik konuları ihtiva eder. İbn Tâvûs (ö. 664/1266), nücum ilminin tarihi ve önemli şahsiyetlerine dair yazdığı eserinde İslâm âleminde bu konuda yetişmiş büyük âlimler arasında Hayyât'ın adını bu eserle birlikte zikretmektedir (*Ferecû'l-mehmûm*, s. 206). Hayyât'ın, hocası Mâşâallah'ın aynı adı taşıyan eserinden başka Dorotheos ve Batlamyus ile bazı Hermetik kaynaklardan da faydalandığı bu kitabı Ortaçağ Avrupası'nda büyük yankı uyandırmış, 1136'da Tivoli'li Platon, 1153'te Sevilalı (İşbiliye) Johannes tarafından Latince'ye tercüme edilmiştir. Johannes'in tercümesi Nürnberg'de *Albohali Arabis astrologi antiquissimi ac clarissimi de iudiciis nativitatum* adıyla 1546 ve 1549 tarihlerinde basılmıştır. Avrupalı âlimler Hayyât'ın bu eserine sık sık başvurmuşlardır. Avusturyalı Leopold'un (XIII. yüzyıl) *Compilatio de astrorum* adlı eserinde *Kitâbü'l-Mevâlid*'in Johannes tercemesinden faydalandığı anlaşılmaktadır. Eserin aynı Latince tercümeyle dayanılarak Fran-

sızca'ya da çevirildiği sanılmaktadır. *Kitâbü'l-Mevâlid*'in mevcut yazma nüshaları içinde İskenderiye nüshası otuz sekiz bölüm başlığı ihtiva etmektedir. Ancak eserde 8, 9, 14, 15 ve 37. başlıklar farklı konuları işlemekle birlikte mükerrer olup 12, 13, 27, 28. başlıklar ise atlanmıştır. Dolayısıyla bu nüshada toplam otuz dokuz başlık bulunmaktadır (Sezgin, VII, 120-121). Halbuki eserin Johannes tercümesini esas alan Nürnberg baskısında (1546) kırk beş başlık yer almaktadır (Ullmann, s. 312) ve bu durum, Latince tercümenin eksiksiz bir nüshadan yapıldığını düşündürmektedir. 2. *Kitâbü'l-Mesâ'il*. İskenderiye'de el-Mektebetü'l-belediyye'de bulunan bir nüshasından (nr. 3652) tam adının *Kitâbü'l-Mesâ'il el-müstedelli 'aleyhâ mine'l-büyûti'l-işney 'aşer ve'l-kevâkibi's-seb'a* olduğu öğrenilmektedir. Eserin *Kitâbü Sirri'l-'amel* adını taşıyan bir nüshası da Berlin Staatsbibliothek'tedir (nr. 5876). Gezegengelerin burçlar feleğine nisbetle bulundukları konumların yeryüzündeki olaylar üzerine tesirlerini ele alan kitabın bazı bölümleri başka müellifler tarafından aynen veya özetlenerek iktibas edilmiştir. Meselâ İbrâhim en-Nâsîrî'nin astroloji alanındaki eserinin alt başlıklarından biri "Bâbü'n-nazar fi'l-hurûb min kitâbi Ebî 'Alî el-Hayyât" şeklindedir (Ullmann, s. 343). Hayyât bu eserinde de hocası Mâşâallah'tan başka Dorotheos, Valens, Batlamyus, Eutokios ve Ömer b. Ferruhân et-Taberî'ye atıflarda bulunmaktadır. 3. *Kitâbü Tahvîli sini'l-'âlem* (Tahran Meclis Ktp., nr. 6452). 4. *Kitâbü'l-Kırânât*. Eserin aslı mevcut değildir. 5. *Kitâbü Muhtasarü't-Telhîş fi ahvâli'l-milel ve'd-düvel ve'l-edvâr* adıyla günümüze kadar gelmiştir (Tahran Dânişgâh Ktp., nr. 5469). 6. *Kitâbü Mefâtîhi'l-kazâ'* (Milano Ambrosiana Ktp., nr. C, 86).

Bazı kaynaklarda müellife *Fevâ'idü felekiyye* adlı bir kitap daha nisbet ediliyorsa da (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 394; *El²* [İng.], IV, 1162) bu eser, *Kitâbü'l-Mesâ'il*'in Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de (Mikât, nr. 180/3) *Fevâ'id min kelâmi Ebî 'Alî... tete'allâk bi'l-aşkâm fi 'ilmi'l-felek* adıyla kayıtlı (Sezgin, VII, 121) muhtasarı olmalıdır. Klasik kaynaklarda zikredilen Hayyât'a ait diğer eserler de şunlardır: *Kitâbü'l-Medhal*, *Kitâbü'l-Me'ânî*, *Kitâbü'd-Düvel*, *Kitâbü Tahvîli sini'l-mevâlid*, *Kitâbü'l-Mensûr*, *Kitâbü Kađibi'z-zeheb*, *Kitâbü'n-Nuket* (İbnü'n-Nedîm, s. 386).

İbnü'r-Râvendî'nin *Kitâbü't-Tâc*, *Kitâbü'd-Dâmiğ*, *Kitâbü'z-Zümürüd*, *Kitâbü 'Abesî'l-hikme* (bazı kaynaklarda yanlış olarak *Kitâbü Na'ti'l-hikme* şeklinde geçer), *Kitâbü'l-Ferîd*, *Kitâbü Kađibi'z-zeheb* ve *Kitâbü'l-İmâme* adlı eserlerine reddiyeler yazmıştır (Ebü'l-A'lâ el-Maarri, s. 39; İbnü'l-Cevzi, VI, 99-100; Houtsma, IV [1890], s. 223-224). İbnü'l-Murtazâ da isim belirtmeden onun İbnü'r-Râvendî'nin birçok eserine cevap verdiğini söylemektedir (*Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 85).

Hayyât üzerinde yapılan çalışmalar arasında, H. Samuel Nyberg'in *el-İntişâr'a* yazdığı önsözle bazı ansiklopedi maddeleri (bk. bibl.) ve Halîl Ebû Rahme'nin "Ebü'l-Hüseyn el-Hayyât ve Kitâbü'l-İntişâr" (*Ebhâşü'l-Yermûk*, I/1, ırbid 1405/1985, s. 145-170) adlı makalesi zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hayyât, *Kitâbü'l-İntişâr* (nşr. Albert N. Nader), Beyrut 1957, H. Samuel Nyberg'in önsözü, s. IX-XLV; Kâ'bî, *Zikrû'l-Mu'tezile min Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* (*Fazlû'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile* içinde, nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 74; Eş'arî, *Makâlât* (Ritter), s. 314, 353, 518; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 216, 220; Kâdî Abdülcebbar, *Tabakâtü'l-Mu'tezile* (Fazlû'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile içinde, nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 228, 269-270, 283-284, 296-297, 299, 301; a.mlf., *Teşbittü delâ'ilü'n-nübüvve* (nşr. Abdülkerîm Osman), Beyrut, ts. (Dârü'l-Arabiyye), I, 51; Ebû Reşîd en-Nisâbü'rî, *el-Mesâ'il fi'l-hilâf beyne'l-Başriyyîn ve'l-Bagdâdiyyîn* (nşr. Ma'n Ziyâde - Rıdvân es-Seyyid), Beyrut 1979, s. 336-337; Ebü'l-Alâ el-Maarri, *Risâletü'l-gufrân* (nşr. Âişe Abdurrahman), Kahire 1397/1977, s. 39; Bağdâdî, *el-Fark* (Abdülhamîd), s. 179-180; İbn Hazm, *el-Fasl*, V, 42; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XI, 87, 95-96; İbn Metteveyh, *el-Mecmû' fi'l-muhtâ bi't-teklîf* (nşr. Ömer es-Seyyid Azmî), Kahire 1965, s. 167, 229; İsfarayîni, *et-Tebsîr* (Kevserî), s. 51; Neseî, *Tebsîratü'l-edille* (Salamé), I, 76, 375, 459; Şehristânî, *el-Milel* (Vekîl), I, 76; İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam*, VI, 99-100; Fahreddin er-Râzî, *Muhaşşal* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Kahire 1323, s. 38; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I, 475; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XIV, 220; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 72, 76, 85-88; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IV, 8-9; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 341; Sezgin, *GAS*, I, 621; A. S. Tritton, *İslâm Kelâmı* (trc. Mehmet Dağ), Ankara 1983, s. 153-154; A. N. Nader, *Le système philosophique des Mu'tazila*, Beyrouth 1984, s. 43-44; J. van Ess, *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*, New York 1993-95, V, 342; VI, 236, 438-441; a.mlf., "al-Khayyât", *El²* (İng.), IV, 1162-1164; a.mlf., "Abu'l-Qâsem al-Ka'bî", *Elr.*, I, 359-361; M. Th. Houtsma, "Zum Kitâb al-Fihrist", *WZKM*, IV (1890), s. 223-224; J. Fück, "Neue Materialien zum Fihrist", *ZDMG*, XC (1936), s. 302; W. Madelung, "Abd al-Rahîm al-Kayyât", *Elr.*, I, 143-144.

ŞERAFETTİN GÖLCÜK

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 385-386; İbn Tâvûs, *Ferecû'l-mehmûm min târihi 'ulemâ'i'n-nücûm* (nşr. M. Kâzım el-Kütübî), Kum, ts., s. 206; *Keşfü'z-zunûn*, II, 516; Suter, *Die Mathematiker*, s. 9-10; a.mlf., "Hayyât", *IA*, V/1, s. 395; a.mlf. - (J. Samsö), "*Khayyât*", *EP*² (İng.), IV, 1162; Brockelmann, *GAL*, I, 250; *Suppl.*, I, 394; C. A. Nallino, *Raccolta di scritti editi e inediti*, Roma 1944, V, 330; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 162; F. J. Carmody, *Arabic Astronomical and Astrological Sciences in Latin Translation*, Berkeley 1956, s. 49-51; Sarton, *Introduction*, I, 546, 569; II, 170, 178; Sezgin, *GAS*, VII, 120-121; Ullmann, *Die Natur und Geheimwissenschaften*, s. 312-313, 343; E. S. Kennedy - D. Pingree, *The Astrological History of Masha'al-lâh*, Cambridge 1971, s. 1-38.

MEHMET BAYRAKDAR

HAYYÂT VEHBÎ

(bk. TERZÎ BABA).

HAYYÂTIYYE

(الْحَيَّاتِيَّة)

Mu'tezile âlimlerinden
Ebû'l-Hüseyn el-Hayyât'ın
(ö. 300/913 [?])

görüşlerini benimseyenlere
verilen ad

(bk. HAYYÂT, Ebû'l-Hüseyn).

HAYYE

(bk. YILAN).

HAYYİZ

(الْحَيِّز)

Mutlak boşluk,
cismin işgal ettiği farzedilen
hacim, mekân
(bk. MEKÂN).

HAYZÜRÂN

(الْحَيْزْرَان)

el-Hayzürân bint Atâ el-Cüreşkiye
(ö. 173/789)

Abbâsî halifelerinden
Mehdî-Billâh'ın hanımı,
Mûsâ el-Hâdî ile
Hârûnürreşid'in annesi.

fe Mansûr'un mevlâsı veya Nerşahî'nin *Târîhu Buḥârâ*'sında yer alan bilgiye göre (s. 59) Taberistan'da esir edilerek Mehdî'ye getirilen Yemen melikiydi; aynı eserin Farsça metninde ise bu hususa temas edilmemiştir. Güzelliği yanında kültürü ve edebî yetenekleriyle kısa sürede halifenin gözdesi haline gelen Hayzürân daha sonra Mûsâ el-Hâdî, Hârûnürreşid ve Abbâse'yi dünyaya getirerek ümmüveledi oldu. İbn Kuteybe ona Abbâse'yi değil, Mehdî'nin küçük yaşta ölen Bânûka adında başka bir kızını nisbet etmektedir (*el-Ma'ârif*, s. 166). Bermekîler'den Fazl b. Yahyâ, Hârûnürreşid'den yedi gün önce dünyaya gelmiş ve Fazl'ın annesi Hârûn'u, Hayzürân da Fazl'ı emzirdiği için iki çocuk sütkardeşi olmuşlardı (Cehşiyârî, s. 136). Hayzürân, Halife Mehdî tarafından 159 (775-76) yılında âzat edilerek nikâh altına alındı.

Hükmedici ve nüfuzlu bir kadın olan Hayzürân, Mehdî'nin müsamahakâr ve yumuşak huylu karakterinden de faydalanarak onu ve bütün sarayı etkisi altına almıştı. Devlet işlerine açıkça müdahale ediyor, istediği gibi emirler verip istemediği şeyleri yasaklıyor veya verilen hükümleri bozuyordu. Yemen'de Cüreşli bir kişinin elinde hizmetçi bulunan kardeşi Gıtrîf'i yanına getirtip arkasından Yemen'e vali tayin ettirmesi, oğulları Mûsâ ve Hârûn'un Mehdî tarafından başka hanımından çocukları bulunmasına rağmen veli-aht gösterilmesi onun halifenin nezdindeki itibarını açıkça ortaya koymaktadır. Mehdî öldükten sonra yerine Mûsâ el-Hâdî geçince Hayzürân oğluna daha kolay hükmedebileceğini sanıyordu. Ancak sert huylu, hataları affetmeyen ve en belirgin vasfı kıskançlık olan Mûsâ babasından çok farklı idi. İbnü'l-Esir'in naklettiğine göre Mehdî vefat ettiği sırada Mûsâ Cür-can'da âsilerle savaş halinde bulunuyordu. Bağdat ordusu başkaldırmış, Hayzürân yeni halife gelinceye kadar alınacak tedbirleri görüşmek üzere Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî ile Rebî' b. Yûnus'u çağır-mıştı. Rebî' daveti kabul edip Hayzürân'ın yanına gitmiş, Yahyâ ise Mûsâ'nın kıskançlığını bildiği için gitmemişti. Nitekim Mûsâ durumu öğrenince mektupla Rebî'e tehditler savurmuş, Yahyâ'ya ise teşekkür etmişti (*el-Kâmil*, VI, 88).

Mûsâ el-Hâdî, halifeliğinin ilk dört ayın-da annesine pek müdahale etmedi. Hayzürân, bu süre içerisinde Mûsâ yokmuş gibi devlet işlerini tek başına yürütmeye çalışıyor, konuyu sadece tasdik için ona götürüyordu. Mûsâ bir müddet sonra an-

nesine isteklerini geciktirmek suretiyle karşı koymaya başladı. Bu arada onun siyasetle ilgili olmayan taleplerini yerine getirerek rızasını almaya çalışırken kendisinden ibadete ve özel işlerine daha çok vakit ayırmasını rica etti. Fakat Hayzürân'ın daha da ileri giderek istek sahiplerine işlerinin yapılacağına dair garanti vermesi, normal işlerde aracılık yapması yanında önemli işlerle ilgili kesin görüş bildirmesi, sadece kardeşi Gıtrîf gibi yakınları için değil diğer kumandan ve idarecilere de aracılık yapması Hâdî'nin sabrını taşırdı ve onun bu tür faaliyetlerini yasakladı. Çevresindeki ilginin azalması üzerine kendisini büyük bir boşluk içerisinde hisseden Hayzürân oğluna karşı kin beslemeye başladı. Hayzürân, ümidini diğer oğlu Hârûnürreşid'e bağlıyor, kaybet-tiği nüfuzunu onun halife olmasıyla yeniden elde edeceğine inanıyordu. Ancak Mûsâ, kardeşi Hârûn'u veli-ahtlıktan azledip yerine küçük yaşta oğlu Ca'fer'i tayin etmekte ısrarlı görünüyordu. Hatta annesini zehirletmeye bile teşebbüs etmişti. Giderek artan karşılıklı düşmanlık neticesinde daha çok kabul gören rivayetlere göre Hayzürân, oğlu Mûsâ el-Hâdî'yi hasta olduğu bir sırada câriyelerine zehirletmiş veya boğdurtmuştur (170/786). Hâdî'nin Hârûn'u öldürmeyi planladığı gece öldürülmesi, Hayzürân'ın oğlunun ölüm haberini duyduktan sonraki sözleri ve câriyeleri vasıtasıyla halkın tepkisini öğrenmeye çalışması da onun bu işte rolünün bulunduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Mûsâ el-Hâdî'nin ölümünün hemen ardından hapiste bulunan Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî Hayzürân'ın emriyle serbest bırakıldı ve Hârûn tarafından kendi mühürü de teslim edilerek geniş yetkilerle vezirliğe getirildi. Ancak işleri asıl yöneten daima Hayzürân oldu; zira Yahyâ da halife de onun görüşüne göre hareket ediyorlardı. Hârûnürreşid zamanında Hayzürân'ın mevkii en yüksek derecesine ulaşmış, hatta kocası Mehdî dönemindeki itibarının da üstüne çıkmıştır.

Hayzürân 26 Cemâziyelâhîr 173 (20 Kasım 789) tarihinde Bağdat'ta öldü, cenaze namazını Hârûnürreşid kıldırdı. Cenazesinin defnedildiği Kureys Kabristanı günümüze kadar onun adına izâfetle Makberetülhayzürân adıyla anılmış, türbesi de bugüne ulaşmıştır. Hâdî zamanındaki sıkıntılı günleri dışında rahat bir hayat süren Hayzürân, hayır severliğiyle tanınırdı. Yoksulları giydirmiş, yetimleri evlendirmiş ve 172 (789) yılında hacca gittiğin-

Mehdî-Billâh'ın Yemen asıllı câriyesidir. İsmi "Hint kamışı, bambu" anlamına geldiği ve nâdiren Beşşâr b. Bürd ile Ebû'l-Muâfâ gibi bazı şairler tarafından Arap güzeline boyunu ifade için kullanıldığı bilinmektedir. Babası Atâ, Hal-